

HEYKEL, Muhammed Hüseyin

siyasî olayları ve bunun yanında I. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak Mısır'ın genel siyasî hayatını anlatmıştır. 15. *Hâke-zâ huliqat* (Kahire 1955). Heykel'in ikinci ve son romanıdır. 16. *el-İmbaratüriyyetü'l-İslâmiyye* (Kahire 1961). 17. *eş-Şarku'l-cedid* (Kahire 1963). 18. *‘Osmân b. ‘Affân beyne'l-hilâfe ve'l-mülk* (Kahire 1964). 19. *el-İmân ve'l-ma'rife ve'l-felsefe* (Kahire 1964). 20. *Kısaş Mısıriyye* (Kahire 1969) (son beş eseri Heykel'in ölümünden sonra oğlu Ahmed Heykel yayımlamıştır).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed Hüseyin Heykel, *Fi Evkâti'l-ferâğ*, Kahire 1925, s. 273; a.mlf., *Müzekkirât fi's-siyâseti'l-Mısıriyye*, Kahire 1951-53, II, 78-113, 216-217; a.mlf., *Hazret-i Muhammed Mustafa* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1948, s. 14-57, 460, 477-478; a.mlf., *Şevretü'l-edeb*, Kahire, ts., s. 7-8, 25-27, 33-35, 79-98, 112-113, 121 vd.; *ed-Duktûr Muhammed Hüseyin Heykel, Ahmed Lutfi es-Seyyid*, Kahire 1958; Şevki Dayf, *el-Edebü'l-Arabiyyü'l-mu'âşır fi Mısır*, Kahire 1961, s. 270-277; B. Johansen, *Muhammad Husain Haykal. Europa und der Orient im Weltbild eines ägyptischen Liberalen*, Beirut 1967; Tâhâ Umrân Vâdî, *ed-Duktûr Muhammed Hüseyin Heykel: hayâtühü ve tûrâşühü'l-edebî*, Kahire 1973; Enver el-Cündî, *A'lâmü'l-karni'r-râbi'* "aşer el-hicrî, Kahire 1981, I, 131-137; Hamilton A. R. Gibb, "The Egyptian Novel", *Studies on the Civilization of Islam* (ed. S. J. Shaw – W. R. Polk), Princeton 1982, s. 286-319; C. D. Smith, *Islam and the Search for Social Order in Modern Egypt*, New York 1983, s. 54, 181; a.mlf., "Hakadhâ Khuliqat: The Triumph of the Irrational in the Fiction of Muhammad Husayn Haykal", *Edebiyât*, I/2, Philadelphia 1976, s. 177-197; a.mlf., "Love Passion and Class in the Fiction of Muhammad Husayn Haykal", *JAOS*, XCIX/2 (1979), s. 249-261; Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyûn fi hamsine 'âmen*, Kahire 1986, s. 269-270; I. Gershoni – J. P. Jankowski, *Egypt, Islam, and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood, 1900-1930*, New York-Oxford 1986; Seyyid Ahmed el-Mahzençî, *Naşra tahtililiyye fi kitâbat Dr. Muhammed Hüseyin Heykel*, Kahire 1987; Hüseyin Fevzi en-Neccâr, *ed-Duktûr Heykel ve târihu cîl 1888-1956*, Kahire 1988; Ahmed Zelet, *ed-Duktûr Muhammed Hüseyin Heykel beyne'l-hadâretayni'l-İslâmiyye ve'l-Garbiyye*, Kahire 1988; *el-Menâr*, XXVII, Kahire 1344-45, s. 119-121; XXIX (1346-47), s. 115-117; *es-Siyâsetü'l-üsbû'iyye*, Kahire 22 Şubat 1930, s. 3-4; 1 Mart 1930, s. 10; 8 Mart 1930, s. 3-4; Tâhâ Hüseyin, "el-Merhûm ed-duktûr Muhammed Hüseyin Heykel", *MMLA*, XII (1961), s. 287-293; I. Gershoni, "Imagining the East: Muhammad Husayn Haykal's Changing Representations of East-West Relations 1928-1933", *AAS*, XXV/3 (1991), s. 209-251; Ch. Wial, "Muhammad Husayn Haykal", *El²* (Ing.), VII, 441-442; J. Bruggmann, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden 1984, s. 250; Rahmi Er, "Muhammed Husayn Heykel ve Onun Dil ve Edebiyatla İlgili Bazı Görüşleri", *DTCFD*, XXXVII (1995), s. 599-623.

HİLAL GÖRGÜN

HEYSAMİYYE

(الهيسمية)

Kerrâmiyye âlimlerinden
Ebû Abdullah Muhammedb. Heysam'ın
(V./XI. yüzyıl)görüşlerini benimseyenlere
verilen ad
(bk. KERRÂMİYYE).

HEYSEM b. ADÎ

(الهيم بن عدي)

Ebû Abdîrahmân el-Heysem
b. Adî b. Abdîrahmân
et-Taî el-Buhtûrî el-Kûfî
(ö. 207/822)

Ahbâr ve ensâb âlimi.

Muhtemelen 114 (732) yılında Kûfe'de doğdu. Ailesinin memleketine nisbetle Menbicî, doğum yerine nisbetle de Kûfî diye anılır. Kûfe'de yetişen Heysem bir süre Mekke ve Mısır'da bulundu. Asıl şöretini kazandığı Bağdat'a Ebû Ca'fer el-Mansûr'un hilâfeti döneminde (754-775) gitmiş olmalıdır (Leder, *Das Korpus*, s. 294). Çeşitli rivayetlerden Halife Mehdî'nin (775-785) yakın çevresinde bulunduğu, Halife Hâdî-İlêlak ve veliaht Hârûnürreşid ile de ilişkilerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. 183 (799) yılında hapis-te vefat eden İmam Mûsâ el-Kâzım'ın bir suikast sonucu öldürülüp öldürülmediğinin tesbiti için cesedini inceleyen kişiler arasında bulunması, muhtemelen Abbâsî sarayı ile olan bu yakın ilişkisinden kaynaklanıyordu.

Nesep ilmine vâkıf olan Heysem, kendisinin Araplar'ca asıl kabul edilen Tay kabilesine mensup olduğunu iddia etmiş, bu sayede Benî Hâris kabilesinden bir hanımla evlenmiştir. Ancak özellikle meşhur şair ve mizah ustası Ebû Nuvâs ile girdiği tartışmalardan sonra iddiasının uydurma olduğu anlaşıncı Benî Hârisliler onun asalet bakımından hanımına denk olmadığına şüphelenmiş, rivayetlerinde yer alan ve Benî Abbas'ı, özellikle de Abbas b. Abdülmuttalib'i yerme şeklinde anlaşılabilecek bazı unsurları da öne sürerek hanımından ayrılması ve hapsedilmesi için uğraşmışlardır (a.g.e., s. 302-308). Bundan dolayı Hârûnürreşid döneminde itibarını kaybeden ve muhtemelen 184 (800) yılında hapse atılan Heysem (a.g.e., s. 298) Emîn'in hilâfetine kadar (809) hapis-te kaldı. Şiîler'le ilişkilerinin bulunması ve hilâfetle ilgili görüşlerinin Hâriciler'in gö-

rüşlerine yakın olmasının da hapsedilmesinde rol oynadığı tahmin edilmektedir. Heysem 1 Muharrem 207'de (27 Mayıs 822) Vâsıt yakınlarındaki Femüssil'h'ta vefat etti (Sem'ânî, II, 96). Ölüm tarihinin 206 (821-22) veya 209 (824-25) olduğu da rivayet edilmektedir.

Heysem b. Adî Araplar'ın ahbârını, me-nâkıbını, mesâlib (kusurlar, ayıplar) ve me-âsirini (iyilikler), ensâbını, ilimlerini, şiir ve sözlerini nakleden meşhur bir râvidir. Rivayetlerinin büyük bir kısmını Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî-Billâh, Hâdî-İlêlak ve Hârûnürreşid'in huzurunda kurulan ilim meclislerinde elde eden Heysem'in nakilde bulunduğu âlimler arasında Ebû'l-Cerrâh Abdullah b. Ayyâş b. Abdullah el-Hemedânî el-Kûfî, Hişâm b. Urve, Mücâlid b. Saîd, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ, Saîd b. Ebû Arûbe, Hammâd er-Râviye, Şu'be b. Haccâc, Avâne b. Hakem vardır. Kendisinden de Ebû Hassân Hasan b. Osman ez-Ziyâdî, A'lâ b. Mûsâ, İbn Sa'd, Kâsım b. Saîd b. Müseyyeb, Ali b. Amr el-Ensârî ve Ahmed b. Ubeyd en-Nâsîh rivayette bulunmuşlardır.

İbnü'n-Nedîm, Câhiliye devrinde ve İslâmî dönemde Leylâ ve Mecnûn gibi aşk hikâyelerini derleyenlerden bahsederken İbn De'b, Şarkî b. Kutâmî ve Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin yanında Heysem b. Adî'nin de adını zikretmektedir. Ya'kûbî, Belâzûrî, İbn Kuteybe, Taberî ve Mes'ûdî gibi tarihçilerle Vekî' b. Halef, İbn Abdürrabbih ve ünlü Mu'tezile kelâmcısı Câhiz onun eserlerinden nakillerde bulunmuşlardır. Heysem'in, fıkıh ve hadis âlimlerine dair yazdığı kaydedilen tabakat kitabının hadisçiler tarafından ağır şekilde tenkit edildiği ve hadiste zayıflık ve yalancılıkla suçlandığı belirtilmektedir.

Heysem'e nisbet edilen ve onun ders halkalarında anlattığı hikâye ve kıssalarla ilgili olarak tutulan notlardan meydana geldiği sanılan altmışa yakın eserin hiçbirisi her ne kadar tam olarak günümüze ulaşmamışsa da bunlardan bir kısmı muahhar müellifler tarafından eserlerinde kaynak olarak kullanılmış ve böylece kısmen nakledilmiştir. Meselâ Muhammed b. Ahmed el-Endelûsî el-Mâlikî, Hatîb el-Bağdâdî'nin Dimaşk'a getirdiği kitaplar arasında Heysem'in *ed-Devle, et-Tabakât, et-Târih* ve *Kitâbü Luğati'l-Kur'an* adlı eserlerini zikretmektedir. Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî ile Kâtib Çelebi de onun *Tabakâtü'l-fukahâ'* ve *l-muhaddişin* adlı bir eserini

kaydederler. Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ının önemli kaynaklarından birinin, onun *Târîhu'l-Heysem b. 'Adî* adlı eseri olduğu adı geçen kitabın mukaddimesinden anlaşılmaktadır. İbn Kesîr sık sık sözünü ettiği bir *Kitâbü'l-Havâric*'den iktibaslarla bulunur. Safedî de eserin kaynakları arasında *Tevârîhu'l-Havâric* adlı bir kitabı zikretmekte, öte yandan Mes'ûdî, Heysem'i Hâricîler konusunda eser yazanlar arasında göstermektedir. Yine Safedî ve Kâtib Çelebi, Heysem'in *'Ummâlû's-şura' li-ümerâ'i'l-İrâk* ve *Târîhu'l-'Acem ve Benî Ümeyye* adlı eserlerini kaydettikleri gibi Ya'kûbî, İbn A'sem el-Kûfî ve Mes'ûdî de onu, herhangi bir kitabının adını belirtmeksizin tarihe dair eserlerinin kaynakları arasında zikretmektedirler. Ebû'l-Ferec el-İsfahânî de muhtemelen Heysem'e ait olan bir *Kitâbü'l-Mesâlib*'den iktibaslarla bulunmaktadır (tam referansları için bk. Leder, *Das Korpus*, s. 31-32). Bazı kitaplarının sadece ismi bilinen Heysem'in eserlerinden yapılan iktibaslar bir araya getirildiğinde bunlardan bazılarının muhtevası hakkında sınırlı da olsa bilgi edinme imkânı ortaya çıkmaktadır. Meselâ İbn Kesîr'in eserinde uzun pasajlar halinde naklettiği mâlumat onun *Kitâbü'l-Havâric*'i hakkında fikir verebilecek durumdadır. Aynı şey İbn A'sem el-Kûfî'nin naklettiği rivayetler için de geçerlidir (a.g.e., s. 33).

Heysem b. Adî'den yapılan rivayetlerin konuları İbnü'n-Nedîm'in zikrettiği kitap isimleriyle doğrudan ilgilidir. Bu rivayetler, Hz. Peygamber devrinden başlayarak Abbâsî Halifesi Hâdî-İlêlhak zamanına kadar (785-786) oldukça geniş bir dönem hakkında tarihî mâlumat vermektedir. Bu bilgiler arasında Emevîler'in Abbâsîler tarafından iktidardan uzaklaştırılması, Emevîler dönemindeki Şîî hareketleri ve özellikle Abdülmelik b. Mervân dönemi (685-705) önemli bir yer tutmaktadır. Heysem'in rivayetlerinde açık bir Emevî düşmanlığı göze çarpmadığı gibi Abbâsî hânedanına mensup kişilerden de "şanlarına yakışır" bir şekilde bahsedilmektedir. Heysem'den gelen rivayetler içinde aşk şiirleri de önemli bir yekün tutmaktadır. Bunun yanında ondan "ilkler" (evâil) hakkında "evvelü men" diye başlayan bir dizi rivayet nakledilmiştir. Kişiler hakkındaki rivayetler onların doğum ve ölüm tarihlerinin, halife ve valiler için yönetimde bulundukları sürelerin tesbiti açısından oldukça önemlidir. Heysem'den yapılan rivayetlerin bir bölümünde ise bir kişinin

veya bir olayın mümkün merteye geniş bir şekilde tanıtımı hedeflenmektedir. Bundan dolayı zaman zaman bazı rivayetler vak'ayı anlatmaktan çok bir çeşit anekdot halini almaktadır. Bu türden rivayetler olaya şahit olan bir kimsenin ifadesiyle nakledilmekte, bu da olayın gerçekten meydana geldiği intibahı güçlendirmektedir (a.g.e., s. 34-41). Heysem'den gelen haberlerin bir kısmında yer alan alaycılık ve polemik, onun hayatında önemli rol oynayan ve kişilerin ayıp ve kusurlarını dile getirmekten ibaret olan "mesâlib" türü rivayetlerde ortaya çıkar (a.g.e., s. 34-41). Heysem'den nakledilen bu konuyla ilgili rivayetlerin önemli bir kısmının toplu olarak bulunduğu bir eser eksik de olsa Kahire'de mevcuttur (Dârü'l-kütübü'l-Misriyye, Edeb, nr. 9604). İbnü'l-Kelbî'den ve Heysem'den gelen rivayetlerin yer aldığı bu eser yanlışlıkla sadece İbnü'l-Kelbî'ye nisbet edilmektedir (Sezgin, I, 270). Fuat Sezgin, Hüseyin Ali Mahfûz'un hazırladığı *el-Mahtûâtü'l-'Arabîyye fi'l-İrâk* adlı kitabına dayanarak aynı eserin başka bir nüshasına da işaret etmektedir. Brockelmann'ın Krenkow'un özel kütüphanesinde bulunduğunu söylediği (GAL Suppl., I, 213), ancak Krenkow'un terekesinin muhafaza edildiği Hamburg Staatsbibliothek'te mevcut olmayan kitap da aynı eser olmalıdır. Mamafih bu eserin Heysem'in *Kitâbü'l-Mesâlib*'i olmayıp ondan önemli bir kısmın nakledildiği bir derleme olması kuvvetle muhtemeldir (Leder, *Das Korpus*, s. 228-229, 235, 245).

Heysem'in muahhar müellifler tarafından kaynak olarak kullanılan veya kaynaklarda sadece isimleri zikredilen bazı eserleri şunlardır: *Büyûtâtü'l-'Arab*, *Büyûtâtü Kureys*, *Nesebü Tay*, *Târîhu'l-eş-râfi'l-kebîr*, *Târîhu'l-eş-râfi's-şagîr*, *Kitâbü'l-Mesâlib*, *Kitâbü'l-Mu'ammerîn*, *Hübûtu Âdem ve iftirâku'l-'Arab ve nüzûlühâ menâzilehâ* (*Kitâbü't-Târîh 'ale's-sinîn*), *Kitâbü Nüzûli'l-'Arab bi-Horâsân ve's-Sevâd*, *Kitâbü Târîhi'l-'Acem ve Benî Ümeyye*, *Kitâbü Aḥbâri Ziyâd b. Ebîh*, *Kitâb men tezevvece mine'l-mevâlî fi'l-'Arab*, *Hıtaṭü'l-Kûfe*, *Hıtaṭü'l-Başra*, *Ṭabakâtü'l-fukahâ'* ve *l-muḥaddişîn*, *Ḳudâtü'l-Kûfe ve'l-Başra*, *'Ummâlû's-şura' li-ümerâ'i'l-İrâk*, *Târîhu'l-hulefâ'*, *Kitâbü's-Şavâ'if*, *Kitâbü'l-Havâric*, *Kitâbü Aḥbâri'l-Fürs*, *Aḥbârü'l-Hasan ve vefâtüh*, *Kitâbü Maṭṭeli Ḥâlid b. 'Abdillâh el-Ḳasrî ve'l-Velîd b. Yezîd*, *Esmâ'ü ba'zi kuttâbi'n-nebî ve Ebî Bekr*

ve 'Ömer ve'l-hulefâ'i'l-Ümeviyyîn beyne Yezîd b. 'Abdilmelik ve İbrâhîm b. el-Velîd, el-Fetretü'l-Ümeviyye, Aḥbârü'd-devleti'l-'Abbâsiyye (özellikle Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde bahsedir, ayrıca Mehdî-Billâh, Hâdî ve Hârûn-ürreşîd hakkında bilgi verir), *Kitâbü Medîhi ehli's-Şâm*, *Kitâbü Hilfi Kelb ve Temîm ve hilfi Zühl ve hilfi Tay ve Esed*, *Kitâbü Meşâlibi Rebî'a*, *Kitâbü Aḥbâri Tay ve nüzûlühâ'l-cebeleyn*, *Kitâbü'l-Vüfûd*, *Kitâbü'n-Nisâ'*, *Kitâbü Ṭabakâti men revâ'ani'n-nebî min aşhâbih*, *Kitâbü Havâtimi'l-hulefâ'*, *Esmâ'ü begâyâ Kureys fi'l-câhiliyye ve esmâ'ü men veledne*, *Kitâbü Faḥri ehli'l-Kûfe 'alâ ehli'l-Başra*, ed-Devle, *Kitâbü Luḡati'l-Ḳur'ân* (İbnü'n-Nedîm, s. 112-113; Yâkût, XIX, 309-310; Leder, s. 31-33; Abdülazîz ed-Dûrî, s. 42-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 131-133, 347-361; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Sâvî), s. 234; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb* (Meynard), I, 10; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 112-113; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 50-54; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 95-96; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 304-310; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 123; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 365; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VI, 106-114; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, X, 103-104; a.mlf., *Mizânü'l-'itidâl*, IV, 325; Safedî, *el-Vâfi*, XXVII, 167; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 32-34; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 261; İbn Hacer, *Li-sânü'l-Mizân*, VI, 209-210; a.mlf., *Ṭabakâtü'l-müdellesîn*, Kahire 1322, s. 22; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 184; İbnü'l-İmâd, *Şeze-rât*, II, 19; Yağmûrî, *Nürü'l-kabes el-Muḥtaşar mine'l-Muḫtebes fi aḥbâri'n-nuḥât ve'l-üdeba' ve's-şu'arâ' ve'l-ulemâ'* (nşr. R. Sellheim), Wiesbaden 1964, s. 293; Brockelmann, *GAL*, I, 145-146; *Suppl.*, I, 77, 213; a.e. (Ar.), III, 34; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, II, 511; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XIII, 156; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 104-105; Sezgin, *GAS*, I, 270, 272; W. Werkmeister, *Quellenuntersuchungen zum Kitâb al-'Iqd al-Farîd des Andalusiers Ibn 'Abdrabbih*: 246/860-328/940, Berlin 1983, s. 373-382; S. Leder, *Das Korpus al-Haitam Ibn 'Adî* (st. 207/822), Frankfurt 1991; a.mlf., "Authorship and Transmission in Unauthored Literature, The Akhbâr Attributed to al-Haytham Ibn 'Adî", *Oriens*, XXXI (1988), s. 67-81; Abdülazîz ed-Dûrî, *Baḥş fi neş'eti 'ilmi't-târîh 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1993, s. 37, 42-43, 52, 134, 244, 359, 361; Awad M. al-Jemaey, "Al-Haytham Ibn 'Adî", *HI*, VII/2 (1942), s. 105-109; Khalil Athamina, "The Sources of al-Balâdhuri's Ansâb al-Ashraf", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, V, Jerusalem 1984, s. 237-262; Ch. Pellat, "al-Haytham b. 'Adî", *El²* (İng.), III, 328.

CEVAT İZGİ

HEYSEM b. KULEYB

(bk. ŞÂŞÎ, Heysem b. Kuleyb).